

KOZMA TAMÁS

MUNKÁS- ÉS PARASZTCSALÁDOK NEVELÉSI SZOKÁSAI
EGY ALFÖLDI FALUBAN

A család egyes nevelési tényezőit — s ezen keresztül a társadalmi rétegződés hatását a szocializálásra — statisztikailag is, más módszerekkel is vizsgálták már. A részeredmények — mind a neveléstudományban, mind a szociológiában — számosak ugyan,¹ de nem mondható el róluk, hogy elméletté érlelődtek volna. A tényezők, amelyeket az utóbbi évek hazai vizsgálatai föltártak és azonosítottak, nem állottak össze a családcsoportok kultúrájává, amelyek a környezet társadalmi összetételének hatását hivatottak közvetíteni, s így a társadalmi beilleszkedést rétegspecifikusan befolyásolni. Pedig a közvetítéseknek ez a szférája a nagytársadalmi jelenségvilág és az egyéni magatartás között a nevelésszociológia sajátos munkaterülete; kutatása nélkül a társadalmi beilleszkedés — s benne az iskolai beilleszkedés — vizsgálata szociologizálással vagy pedagógiai prakticzimussá szűkülhet.

A rétegekultúrák kutatásának fontossága a nevelésszociológiában

E hiányzó „középfokú nevelésszociológiai elméletet” családcsoportok és más társadalmi együttesek rétegekultúrájáról mi sem pótolhatjuk itt. A továbbiak szempontjából azonban mégis fontos, hogy legalább a „rétegekultúra” szót röviden értelmezzük. Hangsúlyozzuk, hogy nem értékítéletnek szánjuk; nem valamiféle alacsonyabbrendű műveltséget akarunk megkülönböztetni vele a társadalmilag elfogadott műveltségnormáktól vagy a „magas kultúrától”. Ehelyett az adott társadalom kultúrájának egészével szemben az e kultúrát alkotó részkultúrákat nevezzük így a szociológiában meghonosodott kifejezést használva.²

¹ Ld. *Bakonyi Pál*: Ankét a hátrányos helyzetben levő tanulókról. *Pedagógiai Szemle*, 1967/5. 385—389., *Demény Dezső*: Tanulásdinamika az általános iskolában. *Korunk*, 1969/9. 1411—1420., *Kériné Soós Júlia*: Diáksorsok, diákévek. Bp. 1967., *Komlósi Sándor*: Újabb vizsgálatok a családi nevelés köréből. *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. 1967. Bp. 1968. 255—287., *Tóth László*: A válás és a gyermek. *Pedagógiai Szemle*, 1967/7. 652—664., *Andorka Rudolf* és munkatársai: A család szerepe egyes deviáns viselkedésmódozatokban (a „Család és házasság a mai magyar társadalomban” c. kötetben, szerk.: *Lócsei Pál*. Bp. 1971. 226—270.), *Gazsó Ferenc* és munkatársai: Diákéletmód Budapesten. Bp. 1971., *Pap Mária*, *Pléh Csaba*: Nyelvhasználat és társadalmi helyzet. *Szociológia*, 1972/2. 211—233., *H. Sas Judit*: A gyerekekkel szembeni családi követelmények alakulása és a történelmi-társadalmi változások. *Szociológia*, 1972/2. 179—208., *Sántha Pál*: A dolgozó szülők és a gyermek. Bp. 1966.

² *J. Szczeplanski*: A szociológia alapjai. Bp. 1968., 52—59., *A. Kloskowska*: Tömegkultúra. Bp. 1971. 16—32., *F. Neidhardt*: Schichtspezifische Elterneinflüsse im Sozialisationsprozess (a „Die Familie als Sozialisationsfaktor” c. kötetben, szerk.: *G. Wurzbacher*, Stuttgart. 1968. 174—200.), *A. K. Cohen*: A szubkultúrák általános elmélete. (az „Ifjúságszociológia” c. kötetben, szerk. *Huszár Tibor*, *Sükösd Mihály*. Bp. 1969.), *R. J. Havighurst*, *B. L. Neugarten*: *Society and Education*. Boston, 1964. 9—13.

Szeretnénk megjegyezni, hogy a nevelésszociológiai szakirodalom jelentékeny része a különböző társadalmi együttesek kultúráját „szubkultúráknak” nevezi — tekintet nélkül arra, hogy a jelzett társadalmi együttesek normakövetők, vagy talán normaszegőknek minősülnek. Ez amellett szólna, hogy az alábbiakban körülírandó társadalmi rétegek kultúrákat szintén jelöljük a „szubkultúra” szóval. Mivel azonban a hazai szakirodalomban ez a szóhasználat nem kívánatos félreértésekre adhatna okot, a továbbiakban a kifejezést mellőzzük.

A társadalom kultúrájának egészén belül e „rézskultúrák” azért különülnek el egymástól, mert maga a társadalom sem egységes, hanem tagolt; azaz tehát *a rétegek kultúrák a különböző társadalmi csoportok és rétegek talaján alakulnak ki.* Összefoglaló elnevezésként alkalmazzuk arra a tapasztalatrendszerre (ismeretekre, jártasságokra, készségekre, illetve eltárgyasult formájukban egész mesterséges környezetükre), tevékenységrendszerre (beállítottságokra, magatartás-mintákra), normarendszerre (értékekre, szankciókra), amely egy-egy társadalmi csoportra jellemző. Megjegyezzük még, hogy a társadalom kultúrájának egésze sem más, mint *azoknak a tapasztalatoknak, tevékenységeknek és normáknak a rendszere, amelyek valamennyi, a legtöbb vagy a bármely szempontból legfontosabb rézskultúrában megtalálhatók.* Értelmezésünk szerint a rétegek kultúrában összefoglalt tapasztalat-, tevékenység- és normarendszer alkotja a társadalmi csoportok, rétegek életmódjának tartalmi, dinamikus oldalát (az objektív föltételeket ezzel szemben a továbbiakban életkörülményeknek nevezzük), s így a különböző életmódok tanulmányozása révén empirikusan is jól kitapinthatók.

A gyermek társadalmi beillesztése nem a társadalom kultúrájának egészébe történik közvetlenül, hanem abba a rétegek kultúrába, amelyet az a társadalmi réteg vagy csoport hordoz, ahová a gyermek családja is beletartozik. Ez a rétegek kultúra — többé vagy kevésbé határozottan — a szocializálás s benne a nevelés eszközeit és módszereit is előírja. Mindez utal arra, miért tartjuk fontosnak a szocializációban közreműködő egyének, kiscsoportok — és más társadalmi együttesek — társadalmi rétegspecifikus kultúrájának nevelésszociológiai tanulmányozását.

Rögtön hozzá kell tennünk: *ez a vizsgálódás nem maradhat meg a statisztikai rétegződésvizsgálatok vonalán.* Bár a rétegek kultúrák társadalmi rétegspecifikusak — az életmód és a társadalmi rétegződés statisztikai makrovizsgálatai mint leglényegesebbet épp ezt a pontot ragadták meg —, bonyolult és mozgékony alakulatok. Kialakulásukban igen fontos szerepet játszhat a különféle kulturális hagyomány (többek között pl. nemzetiségi, vallási stb. hovatartozás), néprajzi sajátosságok és egyéb — a társadalmi rétegződés szempontjából másodlagos — jelenségek. S ha most már a szocializáció eszközei és módszerei szempontjából tekintjük a különböző rétegek kultúrákat, könnyen lehetséges, hogy egy társadalmi réteghez tartozó más-más családcsoporthok — falusiak és városiak, különböző nemzetiségi vidéken élők, más-más földrajzi és néprajzi körzetből származók, különféle szakmai hagyománnyal rendelkezők — fontos eltéréseket mutatnak.

Az elmondottakból két dolog következik. Az egyik az, hogy ha a „kétkezi dolgozó” tág, statisztikai kategóriáján belül a különböző társadalmi osztályok és rétegek specifikumait az iskola, a pályaválasztás, a nevelés szempontjából kívánjuk megrajzolni, akkor e rétegek kultúráját kell kutatnunk, s ott megkeresnünk a számunkra fontos mozzanatokat. A „családi nevelés” hagyományos pedagógiai tárgyköre így kapcsolható össze a környezet tanulmányozásának szociológiai szemléletével és módszereivel. A másik dolog pedig az, hogy e rétegek

kultúrák megrajzolása során a társadalom — az iskolakörzet, a helyi társadalom — összetételének árnyaltabb, több szempontú elemzése szükséges, mint amilyen a statisztikai és pedagógiai gyakorlatban szokásos.

Egy falusi iskolakörzet társadalmi összetétele

Mindez akkor vált statisztikailag is megfoghatóvá számunkra, amikor egy déalföldi falu általános iskolájának társadalmi funkcióját tanulmányoztuk. A fővétel az 1970—71. tanév folyamán történt.³ Az iskola körzetének társadalmi összetételét az oktatásügyben megszokott kategóriákra bontva (fizikai dolgozó, mezőgazdasági fizikai dolgozó, nem fizikai dolgozó apák, illetve gondviselők) úgy találtuk, hogy a tanulmányi eredménykülönbségek magyarázata ezzel a besorolással ott eredményes, ahol nagyjából homogén kétkezi munkás környezetben szellemi dolgozó gyermekeket — és fordítva: közel homogén értelmiségi környezetből munkás- vagy parasztyerekeket — kell megfigyelni. Kategóriarendszerünket tehát tovább finomítva a KSH 1963-as háztartásvizsgálata alapján kidolgozott hetes csoportosítást alkalmaztuk.⁴ Ezúttal azt tapasztaltuk, hogy a társadalmi összetételnek ez a modellje elsősorban ott segít, ahol egyrészt az irodai dolgozó szülőket lehet és kell megkülönböztetni a szellemi dolgozók más csoportjaitól, másrészt a szakmunkásokat a betanított és segédmunkás apáktól. Ez a szükséglet például iparosodott városi peremkerületekben működő iskoláknál merül föl; kevésbé hatásos viszont ez a kategóriarendszer a vidéki, falusi iskolakörzetekben.

Az elmondottak miatt ezért kísérletet tettünk egy némiképp újszerű csoportosítás kidolgozására. Első lépésként tovább finomítottuk a helyi szükségletnek megfelelően a statisztikai-szociológiai munkajelleg-csoportokat, s az általunk vizsgált 169 10—14 éves battonyai általános iskolás gyermek apját (gondviselőjét) a következő kategóriákba soroltuk be: a község vezetői, értelmiségi, alkalmazott, ipari szakmunkás, mezőgazdasági szakmunkás, ipari (idény-) segédmunkás, téesz-paraszt. Második lépésként számbavettük az anya foglalkozását is. A vizsgált családokban az anyák következőképp foglalkozási csoportjait különböztethettük meg: értelmiségi, alkalmazott, ipari (idény-) segédmunkás, téesz-dolgozó, háztartásbeli. A két kategóriasor összekapcsolásával a következő családcsoportokat alakítottuk ki:

a) *Vezető állású— nem fizikai dolgozó család.* A családfő a község vezetőembere (vagy vezető jellegű állást tölt be), az anya pedig alkalmazott (vagy háztartásbeli). Ezeknek a családoknak kivételes státusuk és kivételes megbízataisai vannak a helyi társadalomban. Az apák rendszerint politikai gyakorlattal rendelkeznek, végzettségüket sok esetben utólag, munka mellett szerezték, illetve szerzik meg. A nevelés feladata általában az anyára marad, akinek vagy az iskolai végzettsége, vagy munkaköri-politikai jártassága (esetleg mindkettő) alacsonyabb az apáénál. A családok anyagi ellátottsága rendszerint jó; perspektívájukat a községben — vagy környékén, a járásban — keresik.

b) *Falusi értelmiségi család.* Az apa értelmiségi, rendszerint egyetemet végzett, az anya alkalmazott, értelmiségi (esetleg háztartásbeli). Ebbe a csoportba orvo-

³ A vizsgálatról ld. *Kozma Tamás: Diákéletmód Battonyán. Battonyai Füzetek 16. sz. Battonya, 1972.*

⁴ *Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Bp. 1969. (második kiadás: 1972.)*

sok, állatorvosok, jogászok, középiskolai tanárok családját soroltuk. Ők alkotják azokat a „vidéki értelmiségieket”, akikről szociográfiáktól a sajtóig sokan ejtenek szót. Egzisztenciájuk, foglalkozásuk (állatorvos), képzettségük (körzeti orvos), lakásuk (tanár) a faluhoz köti őket. Igényeik, vágyaik és ambíciójuk azonban a város felé irányulnak; a battonyai értelmiségi családoké például elsősorban Szeged felé. A gyermek nevelésében mindkét házastárs részt vállal; a család kulturális környezete az általános iskola szempontjából a legelőnyösebb.

c) *Homogén alkalmazotti család.* A férj is, a feleség is középszintű irodai dolgozó, alkalmazotti munkakörben van (tanácsnál, postánál, vasútnál, ktsz.-nél stb.). Rendszerint a férj is, a feleség is középfokú végzettséggel rendelkezik; a feleség esetleg alsófokú végzettséggel, de rátermettsége, férjének ismeretsége révén ellátja jelenlegi munkakörét. A családot ambíciói kisvárosi fejlettségű település felé vonzzák: igyekeznek ennek megfelelő lakásfőlszereltséget elérni. A gyermek nevelésében mindkét házastárs részt vállal; a továbbtanulás szempontjából az előbbi családcsoporthoz hasonlóan törekvő réteg. Továbbtanulási igényei általában az érettségi megszerzésében összpontosulnak; a további tervek rendszerint homályosak. A család jövedelmi viszonyai mérsékelten megfelelők. (Iskolai végzettségét, jövedelmi viszonyait, magatartásmintáit, normarendszerét tekintve a falusi pedagóguscsaládok nagy részét is ebbe a rétegbe sorolhatnánk.)

d) *Szaktanárs — nem fizikai dolgozó család.* Az apa rendszerint ipari szaktanárs (cukrász, szakács, szövődei dolgozó, téesz-tejüzemi művezető, boncoló az állati fehérjét földolgozó üzemben stb.), ritkábban mezőgazdasági nagyüzemben dolgozik, az anya alkalmazott (vagy háztartásbeli). A családok iskolázottsága a szaktanársok következő csoportjával rokonítja őket, de igény szintjükben sokkal inkább az alkalmazotti családokhoz hasonlítanak. A család jövőjét falun keresi, ha az apa számára az üzem megfelelő; egyébként viszonylag könnyen költöznek nagyvárosba (például Szegedre, de Budapestre is, vagy a közelebbi Makóra, Békéscsabára). Ez esetben az anya társadalmi státusa rendszerint „alacsonyabb” lesz, ez a költözés ára. Anyagi-jövedelmi szempontból nem egy esetben azonos szinten vannak az értelmiségi családokkal. Igényszintjük a továbbtanulással kapcsolatban rendszerint a szakközépiskolai érettségi bizonyítványig terjed. A gyermek nevelését mindkét szülő — zömmel mégis az édesanya — végzi. Az alkalmazotti családokkal együtt ez a réteg a középfokú oktatás kiterjesztésének legfontosabb „tömegbázisa”.

e) *Szaktanárs—téesz család.* Az apa szaktanárs — mégpedig rendszerint téeszben vagy állami gazdaságban (traktoros, gépjavitó, gépszerelő, téeszüzemi munkás stb.) —, az anya téesz-tag. Ezt a családcsoportot az előbbivel rokonítja az apa foglalkozása és képzettsége, a következő kettővel az anya iskolai végzettsége, amely rendszerint alacsony (Battonyán néha csak az általános iskola 5.—7. évfolyama), valamint az anya foglalkozása. Az apa is, az anya is kiveszi részét a téesz munkából, jövőjüket tehát szintén falun keresik. Anyagi szempontból rendszerint nem érik el az előbbi család színvonalát, a család réteggkulturáját pedig sok tradicionális paraszti elem színezi. A gyermek nevelése is elsősorban az anyára hárul, jellemző továbbtanulási igény szintjük a szaktanársképző intézet.

f) *Ipari idénymunkás—téesz-család.* Az apa betanított vagy segédmunkás, rendszerint a Battonyához közelebbi eső élelmiszeripari üzemekben (pl. a mezőhegyesi cukorgyárban) vagy éppen a községben (asztalosipari ktsz, állatifehérjeföldolgozó); az anya téesz-tag vagy segédmunkaerő (pl. takarítónő). Ezt a családot az előbbivel rokonítja az apa ipari munkavállalása; mégsem csupán az apa

képzettségbeli különbségéről van szó, hanem arról, hogy ezeknek a családoknak a tagjai Battonyán a volt cselédségből vagy napszámosokból, esetleg törpebirtokosokból verbuválódtak (sokszor több generációs áttétellel). Normáik, értékeik, tapasztalatrendszerük is a faluhoz köti őket — de nem ugyanúgy, mint a szakmunkás—téesz-családokat. Az ipari idénymunkás—téesz-családok viszonylag szintén mobilak; és nagyobb ipari üzemek felé törekszenek, csak hogy rendszerint nem tudják megoldani a lakáskérdésüket. Anyagi ellátottságuk is hagy kívánnivalót — több esetben is — maga után. A gyermeket főként az anya neveli; továbbtanulási elképzeléseik rendszerint nincsenek, vagy ha igen, a szakmunkás bizonyítvány az.

g) *Homogén téesz-család.* Mind az apa, mind az anya a téeszben vállal munkát, az apa rendszerint téesz-tag. Ezt a családcsoportot nevezhetjük leginkább hagyományosan parasztnak, jóllehet Battonyán nincs olyan belterjes mezőgazdasági művelési ág, amely a háztáji gazdaságok nagyobb mérvű fölfejlését lehetővé és szükségessé tenné. Mind az anya, mind az apa iskolai végzettsége rendszerint alacsony, a család réteggkulturájában azonban jól kivehetők a tradicionális paraszti vonások. Anyagi körülményeik Battonyán nem kiemelkedők — nem „milliomos téesz-parasztokról” van itt szó —, valamivel azonban általánosságban jobb az idénymunkás—téesz családnál; különösen, ha a házastársak középparaszti családból származtak, örökségre tettek szert. A családot kulturális öröksége is, perspektívája is a faluhoz köti. A gyermeknevelés gondja rendszerint az asszonyra marad. A családcsoportnak jellemző elképzelése a gyermek iskolai pályafutásával kapcsolatban nincs, de kivételek leginkább itt fordulnak elő.

Látható, hogy a falusi iskolakörzet — akárcsak maga a falusi társadalom is — milyen bonyolult, sokszínű és változó alakulat. Táblázatunk azt mutatja be, hogy eszerint az árnyaltabb csoportosítás szerint a vizsgált gyermekek családjai miként oszlottak meg.

A vizsgált battonyai tanulók megoszlása szülei munkajellegcsoportjai szerint

Csoportok	4. évf.	6. évf.	8. évf.	Összesen
Vezető — nem fizikai dolgozó	8	3	4	15
Értelmiségi homogén	5	2	3	10
Homogén alkalmazotti	10	17	9	36
Szakmunkás — nem fizikai dolgozó	4	8	10	22
Szakmunkás — téesz-tag	10	10	8	28
Segédmunkás — téesz-tag	6	10	11	27
Homogén téesz	9	13	9	31
Összesen	52	63	54	169

A következőkben az így csoportosított rétegekből kettőt választunk ki és állítunk szembe egymással, miközben felrajzoljuk réteggkulturájuk néhány jellemző vonását. Az egyik réteg, amelyet bemutatásra kiválasztunk, a 31 homogén téeszcsalád csoportja. Rajtuk keresztül a délföldi körzetben élő tradicionális paraszti kultúra néhány elemét szeretnénk megragadni; azokat, amelyek a falusi parasztyerekek tanulása és továbbtanulása szempontjából fontosnak látszanak. A másik réteg a 22 szakmunkás—nem fizikai dolgozó családnak; általuk a hagyományos falu kereteit-határait mind földrajzi, mind gazdasági, társadalmi és kul-

turális szempontból átlépni készülő dolgozók iskolával, műveltséggel és gyermekneveléssel kapcsolatos normáit, értékeit és szankcióit vizsgáljuk. Mindkét családcsoport fizikai dolgozónak minősül az oktatásügyi statisztikák szerint. Az alábbiakból kitűnőleg azonban e családok kultúráját sokszor egy világ választja el egymástól. Amikor a következőkben e különbségeket bemutatjuk, két dolgot fontosnak tartunk előre bocsátani. Az egyik, hogy *a vizsgálat során nem kívántuk értékelni, minősíteni az összehasonlított rétegg kultúrákat*. Vizsgálati célunk tehát nem az volt, hogy bármelyik rétegg kultúrát előnyben részesítsük a másikkal szemben, vagy globálisan véleményt mondjunk értékeikről. (Ebben az összefüggésben nem árt utalni azokra a nemegyszer ellenséges félreértésekre, amelyek — főként a két világháború közötti szociográfiákban — egyik vagy másik rétegg kultúrát kitüntető szerepeltetéséből következtek. Minket a jelen összefüggésben hasonló előítéletek természetesen nem kötöttek.) Elsősorban terepismeretre, a helyzet föltárására törekedtünk, amikor bizonyos rétegg kultúrák nevelési szempontból fontos elemeit helyeztük egymás mellé.

A másik megjegyzendő pedig az, hogy a nevelői magatartás nem áll meg itt — céljai érdekében értékeli, mérlegeli is a föltárt valóságanyagot, mielőtt munkába venné. Ebben a nevelői értelemben mi sem voltunk mentesek az értékelés bizonyos mozzanatától. Nem az összehasonlításra kiválasztott rétegg kultúra egészéről mondtunk értékitéletet; *természetesen véleményt alkottunk azonban arról, hogy e rétegg kultúrákban való fölnevelkedés az iskolai pályafutás szempontjából többnyire ösztönzően vagy inkább hátráltatóan hat-e*. Ha tehát az olvasó véleményét ebben az irányban befolyásoljuk, fontos megjegyeznünk: távolról sem kívántuk az iskoláztatás szempontjából ítélettel sújtani valamely rétegg kultúra egészét. Rá kívántunk azonban mutatni két fizikai munkás rétegg kultúra oktató-nevelő munkánk szempontjából eltérően ható elemeire.

Az elmondottak illusztrálására — itt és a következőkben — tanítói esettanulmányokból, szülőkkel folytatott beszélgetésekből, mindenekelőtt pedig a gyerekek ún. „személyes dokumentumaiból” idézünk.⁵ Megjegyezzük, hogy a terület hatalmas és a téma szinte kimeríthetetlennek tűnik. Hiszen — mint néhány hazai és külföldi interjúsorozat és esettanulmány mutatja — a normarendszerek tüzetes bemutatásához és leírásához gyakran vizsgálatok sorozata, tanulmányok kötetei sem elegendők.⁶ Nekünk azonban most nem is erre van szükségünk. Néhány vonással kívánjuk csupán egybevetni a megfigyelt battonyai családok normatív rendszerének azokat a sajátosságait, amelyek a gyermekek iskolai helytállása és pályafutása szempontjából döntők.

Az értékrendszer a távlati tervek tükrében

Először az értékrendszereket hasonlítjuk össze, mégpedig a távlati elképzelések és tervek bemutatása révén. Ezeknek az életterveknek a kialakításában nem közömbös az életkor. Minthogy vizsgált tanulóink 10—14 évesek voltak, a szülők, akikkel esettanulmányokat készítettünk és beszélgettünk, a „derékhadhoz”

⁵ Ez utóbbira nézve vö. *Kozma Tamás*: A személyes dokumentumok felhasználása a hátrányos tanulmányi helyzet felderítésében. Pedagógiai Szemle, 1969/9. 818—826.

⁶ *Kérin* i. m., *B. Jackson, D. Marsden*: Education and the Working Class. Harmondsworth, 1968., *R. J. Havighurst* és munkatársai: Growing Up in River City. New York, 1966., *R. J. Havighurst*: Minority subcultures and the law of effect. American Psychologist, 1970/4. 313—322.

tartoztak — vagy legalábbis közeledtek hozzá —; zömmel harmincasok, a 30—40 év közöttiek nemzedéke. Most felsorolunk néhány távlati elképzelést, amelyeket kérdéseinkre jellegzetes válaszként kaptunk. Kezdjük azokkal a családokkal, ahol az apa szakmunkás, az anya pedig alkalmazott:

- a megvett ház átépítése,
- saját ház belső szépítése, fürdőszoba-építés,
- OTP kölcsöntörlesztés (lakásépítési kölcsön),
- gépkocsi („később”, „talán”),
- kevesebb gonddal élni,
- utazni („bebarangolnám én a fél világot. . .”),
- ha az apa munkahelyén sikerül lakást kapniuk, elköltöznek,
- nagyvárosba költözni (Szeged, Székesfehérvár, Pécs, Debrecen, Budapest),
- nincs (ti. nagyobb befektetésre nincs terv, elképzelés, mert minden pillanatnyilag szükséges megvan).

Szembeállítottunk ezekkel néhány olyan élettervet, távlati elképzelést, amelyet homogén parasztcsaládokban fogalmaztak meg kérdésünkre válaszképp:

- véget vetni a kétlaki életnek (pl. télen bent, Battonyán laknak, a tavaszi munkák kezdetétől tanyán)
- villanybevezetés („ha lerakatja a tanács a karókat”),
- háztartási gépek beszerzése (ha meglesz a villany),
- ház tatarozása, bővítése, rendbeszedése,
- tévévásárlás („mert a szomszédok most is bezárták előttünk az ajtót. . .”),
- gépkocsi („esetleg”, „később talán egy Zsigulit. . .”).

Az összehasonlítás során kibontakozó kép meglehetősen egyértelmű: a szakmunkás családok fogyasztási struktúrája, tervei és igényei mások: színvonalasabbak, mint a parasztcsaládoké. Színvonalasabbak, amennyiben rendszerint a háztatarozás a kiindulópont; de találkoztunk olyan családdal is, amelyik kijelentette, hogy igényei ki vannak elégítve, és további, nagyobb szabású tervei nincsenek. Háztartási gépekkel, tévével szinte sehol sem találkoztunk mint (említésre méltó) távlati beruházással. A családok másik csoportjában azonban előfordultak sokkal lehangolabb válaszok is. Idézünk két esettanulmányt:

„Terveink? Nincs. Örülünk, hogy élünk hatodmagunkkal.”

„Terveikről pozitívumot nem tudok mondani. Látogatásomkor megdöbbenem az ott látotakon. . . Ilyen körülmények között lehetetlen a gyermek jövőjéről beszélgetni. . .”

Az összehasonlításból kialakuló kép a tervekről nagyjából egybevág az eddig elmondottakkal. A téesz-családok valójában igényesebbek bizonyos tömeg-tájékoztató eszközök beszerzése terén, mint eredetileg gondoltuk; a szakmunkás—nem fizikai dolgozó családokat viszont megkülönbözteti más csoportoktól, hogy a lakás anyagi ellátottsága szempontjából az ő igényeik a legmagasabbak.

Talán az elmondottaknál is fontosabb a minőségi különbség, amely a távlati tervek között észlelhető. A homogén parasztcsaládok (természetes módon) távlataikat, perspektíváikat a faluban keresik. A szakmunkás családok nem mind. A válaszok között szép számmal kaptunk jelzést arról, hogy távlati terveik között a költözés szerepel, kisebb-nagyobb városba. Ez esetenként még akkor is fölbukkant a megjegyzések között, ha battonyai letelepedésüket most készítették elő vagy alapozták meg (lakás stb.). Másik megkülönböztető jellemző bizonyos kultúrjavak följebb sorolása az értékesnek mondott dolgok ranglistáján. Itt

mindenekelőtt arra gondolunk, hogy a kétkezi munkások csoportjában csak ennél a rétegnél szerepel az utazás kifejezett vágya, terve. Ez arra utal, hogy a családoknak ez a csoportja — vágyai, elképzelései, értékei szerint — mobilabb, mint a homogén parasztcsaládok.

További kérdés, hogy ebben a modernebb, igényesebb és mobilabb élettervben milyen szerep jut a gyermek iskolai pályafutásának. Lássuk a jellegzetes szülői pályaelképzeléseket, először ismét a szakmunkás és alkalmazott szülőkét:

— legyen gimnáziumi érettségije, aztán majd eldől, hogy szakmát tanul, vagy továbbképezi magát;

— járjon szakközépiskolába, de ha a bizonyítványa (érettségije) jól sikerül, tanuljon tovább felső fokon is;

— járjon szakközépiskolába, mert ott szakmát is tanulhat, meg érettségi bizonyítványt is szerezhethet;

— járjon szakközépiskolába vagy MTH-intézetbe, de tanuljon valami „elit szakmát” (pl. autószerelő, tévészerelő stb.).

A szakmunkás—alkalmazotti családok jellegzetes törekvése tehát Battonyán a szakközépiskola. (Motiválja ezt a választást, hogy helyben is működik ilyen.) Az elképzelések között két jellegzetes ismétlődik újra meg újra: legyen jó szakmája („elit szakmunkás” legyen), és/de legyen érettségi bizonyítványa is. A főiskolai továbbtanítást terve nincs kialakulva — hiszen a gyerekek sem tartanak még ott, csupán 10—14 évesek —, de a középiskolai végzettség megszerzése azokban a battonyai szakmunkás családokban is igény, amelyeknek mégcsak alsó tagozatos gyermekük van. Nehéz eldönteni az igények kialakulásában az apa (szakmunkás) és az anya (esetleg alkalmazott) pontos szerepét. Megállapítható azonban, hogy a vizsgált családok között az ilyen típusúak csaknem olyan következetesen és kitartóan törekszenek a továbbtanításra — középiskolai szinten —, mint az alkalmazotti családok.

Nem érdektelenek ebben az összefüggésben az indokok sem. Az érettségi megszerzésének igényét a szülők általában nem is tartották szükségesnek külön megindokolni. Ha igen, akkor ilyen formában:

„Gimnáziumi érettségit kell, hogy tegyen, még akkor is, ha kereskedő lesz. (A gyermek álma, hogy boltos legyen.)”

„Egyelőre gimnáziumban kívánják tovább taníttatni. Így látják helyesnek, mert a tudást nem veszi el senki. Hogy milyen pályát választanak, majd a későbbi tanulmányi eredményektől teszik függővé.”

„Szeretnék, ha értelmiségi pályán dolgozna, mivel gyöngé szemű(!).”

Az ilyen és ehhez hasonló indoklások is jól mutatják, hogy a battonyai családoknak ebben a csoportjában a középiskolai végzettség bizonyos (elérni kívánt) társadalmi státusz szimbóluma. S a családi emelkedés útját is látják benne, ezért szánják el magukat keményen a gyermek középiskolai továbbtaníttatására. Ne feledjük: ebben a társadalmi rétegben már az ún. egylépcsős mobilitás is azt jelenti, hogy a fizikai dolgozó gyermekéből szellemi dolgozó lesz.

Hasonlítsuk most össze az igények és motívumok e rendszerével azokat a választásokat, amelyeket beszélgetéseink során parasztcsaládoktól kaptunk. Íme, a jellegzetesebbek:

— MTH-intézetben valamilyen szakmát tanulni (saját életük adta a gondolatot, mert nehéz a paraszti munka);

— lakatos vagy szerelő szakmunkás-tanuló MTH-intézetben;

— tanulmányi előmenetelétől függően esetleg szakközépiskolába adnák;
— varrónő (fodrász, eladó stb.) lehetne, ha el tudná végezni „a nyolc osztályt”;
— csak úgy végezze el a „nyolc osztályt”, hogy szakmát tanulhasson, ha nem, beáll a szüleivel együtt dolgozni;

— traktoros lehetne (zetoros stb. „Mert a sógor is az. . .”).

Ezek a legjellegzetesebb válaszok. Nem állítjuk persze, hogy kivételek nem akadnak. Az egyik édesanya szerint gyermeke „harmonikás szeretne lenni, aki lakodalomba muzsikál”. (Az anya sem érezte az elképzelés extrém voltát.) És találkoztunk ilyen esettel is (idézzünk az esettanulmányból):

„Ha a család körülményei változnának, talán E. féltve őrzött kis vágya is teljesülne, hogy vónó lehessen.”

Ezek azonban kivételek, amelyek „erősítik a szabályt”. A szakmunkás—nem-fizikai dolgozó családok igény szintjével egybevetve a jellegzetes eltéréseket nem nehéz kimutatni. A megkérdezett battonyai parasztcsaládokban alig találkoztunk a középiskola említésével (a gimnáziummal egyáltalán nem). A jellegzetes vágy: a szakmunkássá válás,

„mert többet keres, megbecsültebb egy szakmunkás, mintha a mezőgazdaságban dolgozna növénytermesztőként vagy állatgondozóként. . .”

A további motívumok is beszélnek a varrónőség, fodrászság, eladóság való, „ez olyan lányos”. A fiúknak pedig szakma, mert

— hamar keres vele pénzt (nagy a család);

— jobban tudja szüleit (nagyszüleit, kisebb testvéreit stb.) anyagilag is támogatni;

— szabadabban mozoghat, ha szakma van a kezében.

A battonyai parasztcsaládok számára az emelkedés távlata: parasztemberből szakmunkás. A válaszok között jellegzetesen ismétlődött a mezőgazdasági munka hálátlan voltának, terhes körülményeinek emlegetése, „városban jobb. . .”. A szakmairányulásra pedig jellemző, hogy vagy határozatlan, vagy ha külön megjelölik, akkor sincs szó „elit szakmákról”, csak a lakatosról, a kőművesről, az asztalosról — legföljebb a villanyszerelőről. Ami a szakmunkás—nem fizikai dolgozó családok számára a középiskola (rendszerint a szakközépiskola) elvégzése, az a parasztcsaládoknak a szakmai továbbtanulás: a továbbjutás, az emelkedés egyetlen reálisnak tűnő útja. A megkérdezett parasztcsaládok éppúgy nem vagy csak néha említették az érettségi megszerzését, mint ahogyan a szakmunkás családokban is csupán elvétve találkoztunk a főiskolai diploma-szerzés reális tervével. (Külön elemzést igényelne — mégpedig társadalomtörténeti összefüggésben és eszközökkel — az alföldi parasztcsaládok vágyakban, értékekben és normákban megfogalmazódó elfordulása a hagyományos falusi-paraszti életmódtól. ERDEI Ferenc 1937-ben ezt a jelenséget elsősorban a Duna mentének középkori folytonosságú falvaiban figyelte meg; ma minden bizonnyal más területeken is érvényes. A kontraszt azáltal válik élesebbé, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság nagyarányú kibontakozásának és megerősödésének szakaszára esik, s fokozza a máris jelentkező mezőgazdasági munkaerőgondokat. E kérdéskör elemzése azonban kívül esik mostani érdeklődésünkön; ezért csupán utalunk az analízis lehetőségére.⁸⁾

Az elmondottak alapján könnyen érthetővé válik a kétféle orientáció az iskolával, a tanulással, a házi földadattal, a pedagógussal szemben. *A szakmunkás—nem fizikai dolgozó családoknál a jó tanulmányi előmenetel szükséges a továbbtanuláshoz, akár középiskolában, akár a kercsettebb szakmákban.* Ezért a battonyai családoknak ez a csoportja igen erősen „előmenetelre orientált”. A jó jegy

⁷ Erdei Ferenc: Futóhomok. Bp. 1937.

⁸ Vö. Berend T. Iván: Mai gazdasági-társadalmi jelenségek és a történetiség. Társadalmi Szemle, 1973/3. 48—59.

a középfokú továbbtanulás záloga, ez pedig rendszerint ott szerepel a család pozitív értékei között. Így tehát a jó tanulmányi eredmény integráns része a család igyekezetének, hogy terveit és reményeit valóra válthassa.

A homogén tévesz-családok törekvése ezzel szemben jellegzetesen ez:

- ha elvégzi a „nyolc osztályt” („a nyolcat”),
- ha úgy végzi el a nyolc osztályt, hogy szakmát tanulhat (t. i. nem kell ismételnie vagy pótvizsgáznia),
- ha úgy végezné el a nyolc osztályt, hogy „valami jobb szakmát kitanulhatna . . .” (A kivételeket most nem tekintve körülbelül ez az a legmagasabb igény, amellyel találkoztunk.)

Mindennek megfelelően ezeknek a családoknak a tervei számára az általános iskola nem pálya, amelyen minél jobban kell futni, hanem valamiféle akadály, amelyet — így vagy úgy, de lehetőleg mindenképp — le kell küzdeni. Ebből érthetjük meg, hogy a *battonyai parasztcsaládoknál elsősorban a megfelelő iskolai viselkedés, a helyes beilleszkedés kívánalmával találkoztunk*, „hogy derék ember legyen belőle”, „hogy ne keveredjék mindenféle emberrel” és így tovább. Ez az a terület, amelyet a szülő is megfelelőképp tud ellenőrizni, és ez az a föltétel, amely — minden bizonnyal — szükséges ahhoz, hogy az általános iskola által állított „akadályokat” a gyermek leküzdhesse. Ha tehát a szakmunkás—nem fizikai dolgozó családok értékrendszerét „osztályzatcentrikusnak” neveztük, megkérdozett battonyai parasztcsaládjaink ezzel szemben „magatartáscentrikusak”. Az egyik esetben a tudás, „amelyet nem vehet el senki”, a másik esetben az iskolai szervezetben megkövetelt (R. K. MERTON kifejezésével „rituális”) viselkedés, „hogy derék ember lehessen belőle”.

A szankciórendszer: jutalmak és büntetések

Kérdés már most, hogy előbbi értékeiket miképp szankcionálják a családok. Vagy pedagógusi kifejezéssel élve: hogyan jutalmaznak és büntetnek a vizsgált battonyai szakmunkás-, illetve parasztcsaládokban? Hogy a családok mit szankcionálnak, ez az előbb ismertetett értékrendszerektől függ: attól, hogy hol a helye, mi a szerepe a gyermek iskolai helytállásának — illetve pályafutásának — a család távlati terveiben. A szakmunkás—alkalmazotti családok igényeire, mint említettük, Battonyán a szakközépiskolai továbbtanulás jellemző. Ezért jutalmazzák-büntetik

- a jó vagy a rossz előmenetelt,
- az osztályzatokat,
- az iskolai sikereket és kudarccokat,
- a tanulmányi mulasztásokat.

Gyakorlatukra a jutalmazás bizonyos túlsúlya jellemző a büntetéssel szemben. Ez jut kifejezésre abban is, hogy eszközeik jóval változatosabbak a jutalmazásra, mint a büntetésre. *A szakmunkás—nem fizikai dolgozó családok Battonyán nemcsak egyszerűen szankcionálnak jutalmazási-büntetési gyakorlatukkal, hanem sarkallnak is vele.*

A parasztcsaládok a szakmunkás—nem fizikai dolgozó családokkal szemben nem — vagy nem annyira — az előmenetelt, mint inkább a magatartást szankcionálják. A leggyakrabban a következő esetekkel találkozhattunk:

- hibájáért büntetik,
- iskolai kudarcaiért (nemcsak a tanulmányiért) szóban-tettleg büntetik,
- ha bármilyen iskolai mulasztást követ el, szidják,

- durcásságáért kikap,
- néha összeszidják, de nem tanulmányi sikerei-kudarcai szerint, hanem ha csavarog (nem jön időben haza, ha engedély nélkül elmegy stb.),
- iskolai sikereiért megdicsérik, de büntetést rossz jegyért nem kap; viszont kap otthoni csínytetéiért és ház körüli mulasztásaiért,
- nem dicsérik; viszont büntetik, ha elégtelent vagy elégségest visz haza,
- a jó eredményekért néha megjutalmazzák, a rosszért viszont mindig megbüntetik,
- így biztatják: „legalább annyit tanulj, hogy meg ne bukj” („átmenj”, „áteresszenek” stb.)

A szakmunkás—nem fizikai dolgozó családokkal szemben *ezekben a családokban a büntetés van túlsúlyban. Súlyosabban büntetik a rossz eredményt, mint ahogyan a jót jutalmazzák.* A jutalmazási-büntetési eljárások itt nem — vagy csak elvétve — szolgálnak sarkallásra. Céljuk sokkal inkább az elriasztás.

Az elmondottaknak megfelelően alakult ki a szankcionálás gyakorlata, módszerei is. Mivel jutalmaznak és büntetnek a szakmunkás családokban? Leggyakrabban így:

<i>jutalmak</i>	<i>büntetések</i>
dicséret	játékidő megvonása
meséskönyv	ígéret verésre
játék	eltiltás a tévétől
pénzösszegek	dorgálás
édesség	nem engedik iskolai rendezvényre
új ruha	sarokba állítják
kirándulás, séta	

A fenti egybevetésből láthatjuk egyrészt, hogy ezekben a családokban mennyivel komolyabbak a jutalmak, mint a büntetések. Hiszen ha sikert ér el a gyermek, pénzt, ruhát, könyvet kap; míg ha rossz jegyet hoz haza, legföljebb a tévétől tiltják el. (Ez a leg súlyosabb büntetés, amellyel ebben a családcsoporthban találkozunk — panaszkodtak is miatta eleget a gyerekek.) Másrészt megfigyelhetjük a jutalmazások kézzel fogható, anyagi jellegét. A leggyakrabban előforduló jutalmazásforma vizsgált szakmunkáscsaládjainkban a pénzosztogatás volt. „Neki ez a munkája, ő így keresi a pénzt” — hangoztatta egy édesapa. Ritkábban említették a kirándulást — ez Battonyán nem egyszerű sétát jelent, hanem utazást vonaton, esetleg a szomszédos Romániába is, ami már nagy élmény a gyerekeknek —; és mindössze kétszer mondták, hogy megdicsérik a gyermeket, semmi több. *A szakmunkás—nem fizikai dolgozó családokban tehát a jutalmazás hangsúlyosabb, mint a büntetés, és a jutalmazás leggyakrabban kézzel fogható, anyagi természetű.*

Vessünk egy pillantást most a vizsgált battonyai parasztcsaládok jutalmazási-büntetési eljárásaira. Leggyakrabban ezekkel találkozunk:

<i>jutalmak</i>	<i>büntetések</i>
biztatgatják	kikap
moziba engedik	ijesztgetik (rokonnal, szomszédal, ismeretlennel)
pénzt kap	szidják-pirongatják
nézheti a tévét	verik (megpofozzák, „ellátják a baját” stb.)
	térdeltetik (kukoricára is)

Az előző jutalmazási-büntetési gyakorlattal szemben föltűnő mindenekelőtt, hogy ezekben a családokban kisebb a változatosság, nagyobb az egyöntetűség. Különbség inkább a jutalmazás-büntetés mennyiségében van, nem a minőségében, a fajtájában. Föltűnő másrészt, hogy *a parasztsaládok gyakorlatában mennyivel súlyosabbak a büntetések, mint a jutalmazások*. Mit kap a gyermek, ha jó jegyet visz haza, ha sikerrel szerepelt az iskolában, ha megdicsérte a tanító néni, a tanár néni? Pénzt — esetleg takarékbélyegre —, vagy megdicsérik, biztatják. Mit kap, ha mulaszt, ha hibázik, panasz van rá? Legkevesebb, hogy szidják-pirongatják; de a testi fenytetés sem ritka ebben az életkorban.

Hasonlítsuk végül össze a jutalmazás, illetőleg a büntetés eljárásait a családok vizsgált két csoportja között. Tanulságosnak tartjuk, hogy a szakmunkás családok és a parasztsaládok között nem annyira a jutalmazás minőségében, mint inkább a mennyiségében van különbség. Úgy találtuk, hogy a leggyakoribb jutalmazási eljárás itt is, ott is a kézzel fogható, anyagi jutalom — csakhogy más-más mennyiségben adagolva. A szakmunkás családoknál a listán meséskönyv, új ruha, édesség, pénz szerepel; a vizsgált parasztsaládoknál ezek közül mindössze a pénzösszeggel találkoztunk. Ami itt jutalomnak számít — mozi, tévé —, az amott olyan természetes, hogy jutalomként föl sem tűnnék. Sokat mond ebből a szempontból a tévézés gyakorlata. Egyik esetben jutalom, ha nézheti a gyermek, a másik esetben viszont ez a természetes, úgymint megvonása számít csak büntetésnek, megadása jutalomnak nem.

A büntetési szokásokat egybevetve a parasztsaládok réteggkulturája mutat nagyobb változatosságot: büntetési súlyosabbak, szigorúbbak, mint a szakmunkás — nem fizikai dolgozó családokban. Míg az előbb mindössze ígérették a verést a gyermeknek, itt meg is kapja; míg előbb sarokba állították a kisebbet, itt kukoricára térdepeltetéssel is találkozunk. Ott a büntetés inkább tudati, szellemi természetű, a parasztsaládokban ez is kézzelfogható, érzékelhető. Íme, részlet egy esettanulmányunkból:

„Arra buzdítja a kislányt: legalább annyira tanulj, hogy meg ne bukj. Büntetni nem szokta veréssel, mert gyöngye idegzetű, szinte reszket. Szóval dorgálja meg, meg ijesztgeti . . . Tudja, hogy a gyerek idegeire ez nincs jó hatással, de kell, hogy függjön, mondja . . .”

Az idézett eset is igazolja: *a vizsgált battonyai parasztsaládok nemigen hisznek a biztatásban, a jutalomban: hasznosabb nevelőeszköznek tartják a büntetést, annak súlyosabb formáit is.* „Kell, hogy függjön . . .”

Esetek

Normák, értékek és szankciók egységet alkotva jellemzik a családok kulturális hovatartozását. Az előbb egymástól szétválasztva vizsgáltuk ezeket az elemeket; ez azonban mesterséges eljárás, és csak az analízis igényeivel indokolható. A valóságban szintetizálva találkozhatunk a nevelésre vonatkozó normákkal, értékekkel és szankciókkal. Az alábbiakban a két különböző családcsoportha jellemző eseteket szeretnénk bemutatni. (A monogramokat megváltoztattuk.) Hangsúlyozni kívánjuk, hogy bemutatásunk illusztratív. Ezen azt értjük, hogy nem az átlagos eseteket emeltük ki — fölvételünkben persze ilyenek akadtak leggyakrabban —, hanem azokat, amelyek kirívóak. Kirívóak úgy, hogy *egy-egy tendenciát nyomatékosabban, az átlagosnál túlzottabb formában is képviselnek*. Nem tekintjük tehát eseteinket az átlag illusztrációjának; sokkal inkább a fönt elemzett két réteggkultúra eltérő jegyeinek pregnáns kifejeződését látjuk bennük.

Először a tízéves I. P. esettanulmányából idézünk:

„Olyan igazi kis Nyilas Misi, aki ártatlan, nagyra táguló szemekkel szemléli a világot (a pedagógus véleménye). A falu szélén laknak, nem jutott még el a villany odáig, ezért minden kultúrát, ami ebből fakad, nélkülöznek. Nincs tévé, rádió (telepes lehetne, de négy gyerek van . . .). Minden álmuk, hogy villanyvasalójuk legyen.”

I. P. így látja a családját:

„A mi családunk hat tagú . . . Édesanyám háztartási munkát végez, főz, mos és bevásárol. Édesapám fát vág és a disznókat eteti. A testvéreim pedig tanulnak vagy játszanak. Egy szoba, egy konyha és egy előszoba és egy éléskamra. Jó módba élünk. Szabadba játszunk, vagy a szüleinknek segítünk. Én pedig 4. osztályos vagyok.”

Mit tervez I. P. családja?

„A szülők nem akarják továbbtaníttatni. Azt szeretnék, ha traktoros lenne, mert a sógor is az. Igaz, a tanuló is nagyon érdeklődik a mezőgazdasági gépek iránt. Hamar keres pénzt, mert nagy a család . . . Tervük a lakás bővítése, és ha lerakják feléjük a karókat (amit a községi tanács ígér), a villany bevezetése és a háztartási gépek beszerzése.”

A tízéves kisfiú tudatában ezek a tervek így tükröződnek:

„Bánat: az, hogy nincs villanyunk és villanyosrádiónk és tévénk sincs. És nem tudunk tévét nézni, és az, hogy egy kis testvérem meghalt . . .

Én tíz év múlva 20 éves leszek. Én traktoros leszek, ha megnövök. És traktorvizsgát fogok letenni. És egy gyereket fogok nevelni. Tíz év múlva megnősülök. Azért szeretem a traktort, mert már vezettem traktort. Három szobás és egy konyhás lakást fogok építeni.”

A család nevelési eljárásait az esettanulmány a következőkben foglalja össze:

„A szülők a gyerek egészséges nevelését és szellemi előrehaladását maradi fölfogásukkal gátolják. Szinte hihetetlen, hogy 34—35 éves emberek, akiket ez a társadalom nevelt, így gondolkozzanak. Sehová nem engedik (pl. járási kulturális seregszemle, úttörő találkozó . . .). Az édesanya modernebbül gondolkodik, de teljesen az apa parancsol . . . Az édesanya nem tud a tanulónak segíteni, mert nem így tanult pl. számolni. Ellenőrizni sem ellenőrzi: nincs türelme hozzá. Így azután gyakran elmarad a házi föladat . . . Néha engedik csak el moziba, ifjúsági előadásra . . .”

I. P. esetében mindez azért különösen súlyos, mert tanítója az alábbi jellemzést adta róla:

„Minden szépért, jóért nagyon hálás. Alig hiszem, hogy van a községi könyvtárnak hűségesebb és szorgalmasabb látogatója nála. Nagyon szereti a verseket, ifjúsági regényeket. Ő tartja számon az iskolatévé adásait . . . Ha valamelyik barátja vasárnap tévét nézni meghívja, napokig mesél róla. Társai szeretik, szolgálatkész, nevelőit tiszteli . . . A tanuló primán számol fejben, de az írásbeli feladatokba be-becsúszik egy-két hiba. Ezen nem csodálkozom, mert a többi tanulónak természetes, hogy minden jó és szép megvan, ezt ő magának kell ki-harcolnia . . .”

Minderről I. P. így nyilatkozott:

„Örülök annak, hogy édesapám dolgozik, és felruházott, és szép cipőbe járok. Édesanyám pedig mos, hogy szép és tiszta ruhába járjunk az iskolába. Az iskolai félévi jegyem jó volt, és örülök neki . . .”

Így zárják körül a kis I. P.-t családi föltételei. Kérdés, hogy ki tud-e törni, ki tud-e emelkedni közülük? És kérdés az is, miként tudnánk segíteni neki ebben.

K. G. ugyancsak tízéves. Édesapja MÁV-szakmunkás, édesanyja könyvelő. Családjuk — a kislány szavaival — így él:

„A mi családjunk négy tagból áll. Anyu, apu, J. és én. Apu Mezőhegyesen, a MÁV-nál dolgozik, anyu a téészben dolgozik, J. hatodikos. Apu fát vág, etet, főz, vizet hoz, mosogat, törölget, sepreget (!), morzsol. Anyu főz, mos, mosogat, törölget, tömi a kacsát, bevásárol, söpröget. J. mosoga t, törölget, söpröget, virágokat öntöz, vizet hord, bevásárol. Én mosogatok, törölgetek, vizet hordok, bevásárolok. Iskolából délben lemegyek a napközibe, onnan ebédelni, ebéd után visszamegyek, és elkészítem a házi földadatomat. Amikor mindent elvégeztem, szabadidőmben varrok, és zenébe megyek. Zene után visszamegyek a napközibe, és aztán hazamegyek. Szabadidőben anyu olvas, horgol, rejtvényeket fejt és pihen. Apu tévéz néz. J. rajzol, olvas, tévét néz, rádiót hallgat. Én a Kincskereső kisködmönt olvasom, rajzok, rádiót hallgatok, tévét nézek. A lakásunk korszerű, modern. Van három szoba, egy előszoba, fürdőszoba, éléskamra, nagykonyha és kiskonyha.”

A K. G.-ről készült esettanulmány szerint:

„Az édesanya téesz-könyvelő, van, amikor éjfélkor megy haza (negyedévi mérlegkészítések), és nem tudja a gyerekeket ellenőrizni. . . Az édesapa vasutas, ő is váltott műszakban dolgozik. . . Így a hatodikos bátyjával együtt rendezik az életüket, sokszor még este is. . . Van bizony, amikor a kis G. mossza ki a személyi holmijukat, csirkéket etetnek. A bátyjával porszívóznak, takarítanak.”

Mi szeretne lenni? K. G. erre azt írja:

Tíz év múlva 20 éves leszek. Szegeden szeretnék leérettségizni. Óvónő szeretnék lenni, mert nagyon szeretem a gyerekeket. Ez nagyon szép hivatás. A szomszédunkban is van egy kislány, azt is nagyon szeretem, és ezért elhatároztam, hogy óvónő leszek. Férjhez szeretnék menni, és legálább két gyereket szeretnék. Nagyon tisztán szeretném tartani őket, és a férjemmel is békességben fogunk élni. Egy szép házat építünk modern bútorokkal. Egy Moszkvicot is szeretnék majd venni.”

A továbbtanulást természetesen a szülők is ambicionálják. Erről azt mondták, hogy:

„. . . nőnek való szép hivatás, és G. nagyon szereti a kisgyerekeket. Szemben laknak az óvodával, és látják azt a szeretetet, és odaadást, amivel az óvónő foglalkozik a gyerekekkel. . .”

Ennek érdekében tesznek meg mindent. Ismét az esettanulmányra hivatkozunk:

„Mi az iskolának nagyon sokat köszönhetünk, mondja az édesapa. Föltétlenül fontosnak tartja a jótanulást. Olyan keveset vannak együtt, hogy ha lehet, szeretettel, szép szóval nevelnek. . . Egyenrangúak a nevelésben; talán az édesapa a szigorúbb. . . Édesanyjuk, ha teheti, gyakran megnézi az alvó gyerekek feladatát. Észrevételeket fűz hozzá, ha találkoznak. Az édesapjuk, ha szabadnapos, kikérdezi őket. A kislány zeneiskolába jár. . .”

G. legnagyobb bánata, „hogy nyelvtanból és olvasásból nem iparkodtam”. Ha van bánatuk a szülőknek — ezt nem kérdeztük —, az is csak ilyesmi lehet. Hiszen:

„Most készült el három szobás, gyönyörű családi házuk minden kényelemmel, sok évi kemény munka eredménye. Később talán egy gépkocsi és a gyerekek becsületes fölnevelése szerepel terveik között.” — olvassuk K. G. esettanulmányában. Valóban: *családjának távolati tervei között a kislány és iskolai pályafutása központi szerepet* tölt be. K. G. bizonyára boldogulni fog.

*

A szülők dichotóm kategorizálása fizikai dolgozókra és nem fizikai dolgozókra — ami a VIII. pártkongresszust követően lépett életbe az iskolákban — főként abban segített, hogy fölismerjük: *milyen nagyra növekszenek az iskolai eredménykülönbségek, és mennyire elméletivé válik az esélyegyenlőség* a „társadalmi rangskála” végpontjai felé közeledve. Más szóval: segített kiemelni és mérlegre tenni például az értelmiségű gyerekek előnyeit a segédmunkás szülők gyermekeivel szemben; a falusi parasztfiatal hátrányait a városban élő szellemi dolgozó (alkalmazott) gyermekével szemben és így tovább.

Mindez kétségtelenül fontos megközelítése a problémának — fontos, de nem elegendő. Mégpedig azért nem, mert a szembeötlő kontrasztok kiemelése közben homályban maradtak e (képzeltbeli) „rangskála” közepetáján elhelyezkedő csoportok-rétegek. Miközben számos — helyi érvényű vagy országosan is reprezentatívnek tekinthető — statisztika gyűlt össze a fönt idézett előnyök-hátrányok igazolására, jóval kevesebbet tudunk arról, hogy mi jellemzi az ún. irodai dolgozó és alkalmazotti rétegek iskolai törekvéseit a főiskolai-egyetemi végzettségű szülőkével szemben; milyen sajátosságai vannak az iparban dolgozó családoknak a

mezőgazdasági munkások családjával összehasonlítva; mi különbözteti meg a különféle szakmunkás csoportok iskolai ambícióit egymástól és a betanított munkás, segédmunkás, ipari idénymunkás családcsoportokétól. Pedig az általános iskola „teljessé tétele”, a középfokú oktatás szerkezeti korszerűsítése, a szakképzésnek a gazdasági növekedéssel való fokozott egybehangolása mind aligha lehetséges anélkül, hogy a statisztikai makroelemzések fölismerései nyomán a különböző társadalmi csoportok-rétegek normáival, értékeivel, szankciórendszerével meg ne ismerkednénk. Dolgozatunkkal e munkához kívántunk hozzájárulni.⁹

⁹ E tanulmány alapjául a „Nevelési szankciók: egy konkrét nevelésszociológiai kutatás tapasztalataiból” című, magyar és orosz nyelven megjelenő módszertani cikk szolgált. A feldolgozott anyagot Görbe Istvánné, Harcsár Istvánné, Holló Lászlóné, Nyima Mátyásné, ifj. Palotay Béláné és dr. Tábori Jánosné, a battonyai 2. sz. általános iskola pedagógusai segítségével gyűjtöttem. Köszönet illeti őket, valamint Palotay Béla általános iskolai és dr. Takács László gimnáziumi igazgatót, akik az adatfelvétel munkáját megszervezték.